

Мінск Станіслава Манюшкі

УДК 929

Віктар КОРБУТ, аспірант

Віктар КОРБУТ. Мінск Станіслава Манюшкі. У артыкуле распавядаецца пра месцы горада Мінска, звязаныя з жыццём і творчасцю вядомага кампазітара Станіслава Манюшкі, які нарадзіўся і шмат часу жыў у Беларусі.

Ключавыя словы: Станіслаў Манюшка, Часлаў Манюшка, Мінск, Беларусь.

Viktor KORBUT. Stanislaw Moniuszko's Minsk. The article narrates about the places of Minsk linked to the life and work of Stanislaw Moniuszko, a famous composer who was born and lived many years in Belarus.

Keywords: Stanislaw Moniuszko, Czeslaw Moniuszko, Minsk, Belarus.

Сёлета спаўняецца 200 гадоў з дня нараджэння Станіслава Манюшкі. Ён прыйшоў на свет 5 мая 1819 года ў фальварку Убель Ігуменскага павета Мінскай губерні. Памёр 4 чэрвеня 1872 года ў Варшаве. Паміж гэтымі датамі ў біяграфіі славутага кампазітара значнае месца займаў Мінск.

Спецыяльнага даследавання, прысвечанага жыццю С. Манюшкі ў сталіцы Беларусі, няма. У артыкуле зроблена спроба часткова запоўніць гэты прабел.

У Мінску С. Манюшка пэўны час жыў разам з бацькамі – Чаславам Манюшкам і Эльжбетай Маджарскай. Менавіта тут юнак пачаў займацца музыкай. На мінскай сцэне ставіліся яго першыя творы. Гэты горад бачыў сталенне і творчы ўзлёт кампазітара, які ўвайшоў яркай зоркай у гісторыю польскай музычнай культуры, але, бясспрэчна, знаходзіцца ў кантэксце культуры яго роднага Мінска і Беларусі ў цэлым, адкуль паходзяць яго карані.

Не маючы на мэце паўтарэнне вядомых біяграфічных фактаў, звернем увагу на тыя мясціны горада, з якімі звязана жыццё кампазітара. Дарэчы, у нас ёсць магчымасць убачыць некаторыя будынкі, што памятаюць Станіслава Манюшку: яго бацька захапляўся маляваннем і пакінуў замалёўкі Мінска. Гэтыя малюнкi першай паловы XIX стагоддзя цяпер захоўваюцца ў бібліятэцы, музеі і архіве Варшаўскага музычнага таварыства імя С. Манюшкі, дзе мне ўдалося іх знайсці.

Сярод работ мастака ёсць таксама замалёўкі Убеля, Прылукаў, Радкаўшчыны, Смілавічаў, Нясвіжа, Вільні, Варшавы і г. д., партрэты прадстаўнікоў сям'і Манюшкаў, а таксама іх сваякоў – Вайніловічаў і Ваньковічаў, архітэктара Казіміра-Вікенція Хршчановіча і інш. Большасць з гэтых матэрыялаў не апублікавана, хоць яны і маюць вялікую вартасць як для вывучэння творчага і жыццёвага шляху С. Манюшкі, кола яго блізкіх, знаёмых, сучаснікаў, так і для пазнання побыту, архітэктуры Беларусі, Літвы, Польшчы першай паловы XIX стагоддзя.

Адносна таго, дзе жыў С. Манюшка, знаходзячыся ў Мінску, захаваліся толькі ўрыўкавыя, не заўсёды дакладныя, даныя. У многіх крыніцах сцвярджаецца, што з 1830 года Ч. Манюшка з жонкай і сынам жыў у доме на сучаснай вуліцы Інтэрнацыянальнай, 21 (гістарычныя назвы Зборава і Валоккая). Але ж дакладна вядома, што С. Манюшка ў 1827–1830 гадах вучыўся музыцы ў Варшаве, адкуль і прыехаў у Мінск. Тут 11-гадовы Станіслаў атрымаў магчымасць навучацца ў

ПРА АЎТАРА

КОРБУТ Віктар Андрэевіч.

Нарадзіўся ў 1981 годзе ў г. Мінску. У 2003 годзе скончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры.

У 2002–2007 і 2010–2016 гадах працаваў спецыяльным карэспандэнтам газеты «Советская Белоруссия». З 2007 па 2009 год – аглядальнік газеты «Туризм и отдых». У 2009–2010 гадах – рэдактар аддзела культуры «Народнай газеты».

З 2016 года – аспірант кафедры міжкультурных даследаванняў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы аддзялення прыкладнай лінгвістыкі Варшаўскага ўніверсітэта.

Сфера навуковых інтарэсаў: беларуская выдавецкая і культурна-асветная дзейнасць у Вільні ў 1906–1918 гадах.

Аўтар шматлікіх артыкулаў, а таксама кніг, прысвечаных гістарычнай спадчыне г. Мінска, і інш.

◀ Малюнкi Ч. Манюшкі: аўтапартрэт і партрэт Станіслава Манюшкі. 1835 год

Мінскай мужчынскай гімназіі (будынак на сучаснай плошчы Свабоды, 23). Аднак гімназістам ён быў з 1831 па 1834 год, пакуль не пайшоў з шостага класа па стане здароўя.

У 1837 годзе С. Манюшка выехаў на вучобу ў Берлін, а ў 1840–1858 гадах жывіў у Вільні, адкуль не раз прязджаў у Мінск і знаходзіўся тут па некалькі месяцаў. У 1858 годзе С. Манюшка пераехаў на пастаяннае жыхарства ў Варшаву, дзе памёр і пахаваны [1, с. 39; 2, с. 81; 3, с. 28; 4, с. 392–393].

Што да будынка на вул. Інтэрнацыянальнай, 21, які часта называюць «домам Манюшкі», то ён нават не належаў гэтай сям’і. Дарэчы, уласнай нерухомай маёмасці ў Манюшкаў у Мінску не было, таму яны арандавалі жыллё ў

розных месцах горада. Будынак жа на вул. Інтэрнацыянальнай, 21 з 1810 года належаў мінскаму гарадскому галаве Мікалаю Гейдукевічу. У 1819 годзе па яго замове быў распрацаваны і зацверджаны губернскімі ўладамі праект узвядзення новай трохпавярховай камяніцы. Падчас будаўніцтва была захавана частка канструкцый больш старажытнага будынка: у першую чаргу сцены цокальнага паверха, а таксама вялікія сутарэнні, перакрытыя крыжовымі скляпеннямі. З боку вуліцы Валоцкай красаваліся два балконы на літых чыгунных кранштэйнах, якія захаваліся да нашых дзён. Большасць памяшканняў выкарыстоўвалася пад жыллё, на ніжніх паверхах размяшчаліся крамы.

У 1855 годзе нашчадкі М. Гейдукевіча прадалі дом памешчыку Міхаілу Кар-

▼ «Від Мінска з Людымонта». Малюнак Ч. Манюшкі. 1840-я гады

казевічу. Да 1863 года тут знаходзілася кнігарня Аляксандра Валіцкага, які, апроч іншых асветных спраў, займаўся папулярызацыяй творчасці С. Манюшкі [5]. Паводле апублікаваных у пачатку XX стагоддзя ўспамінаў жыхаркі Мінска Зофі Кавалеўскай, «księgarnia jego, rozrzucając pośród społeczeństwa książki polskie, budziła zamiłowanie w czytelnictwie, jeszcze uśpionem naogół» («яго кнігарня, распаўсюджваючы польскія кнігі, абуджала любоў да чытання ў грамадстве, якое яшчэ наогул спала») [6, с. 84]. 14 лютага 1863 года А. Валіцкі быў арыштаваны за ўдзел у паўстанні 1863–1864 гадоў [6, с. 96].

У сярэдзіне 1990-х гадоў знакамiты дом быў рэканструяваны, у выніку чаго захавалася толькі частка першапачатковых канструкцый. Тады ж з боку вуліцы Інтэрнацыянальнай на будынку ўстанавілі мемарыяльную дошку з выявай маладога С. Манюшкі, які іграе на піяніна, і надпісам: «У гэтым доме правёў свае дзіцячыя і юнацкія гады выдатны кампазітар Станіслаў Манюшка (1819–1872 гг.)».

Існуе інфармацыя, што сям'я Ч. Манюшкі жыла на працягу пяці гадоў у будынку на сучасным завулку Музычным, 5,

як мяркуецца, на другім яго паверсе [7]. Паводле звестак архівіста У. Дзянісава, праект на будаўніцтва дома быў зацверджаны 15 чэрвеня 1810 года на зямельным участку Траяна Ключынскага. У 2001 годзе, пасля рэканструкцыі, тут адкрыўся Дзяржаўны музей гісторыі тэатральнай і музычнай культуры Рэспублікі Беларусь. Будынак вядомы, прынамсі, з 1920-х гадоў пад назвай «Дом масонаў», але сувязь яго з масонамі нічым не абгрунтавана.

З жыццём С. Манюшкі звязаны таксама арыстакратычныя рэзідэнцыі Мінска і тагачасных яго ваколiц. Так, палац на сучаснай вуліцы Інтэрнацыянальнай, 33а з красавіка 1846 года належаў Эдварду Ваньковічу, стрыечнаму брату мастака Валенція Ваньковіча і мужу Міхаліны Манюшка, цёткі кампазітара. Сюды завітваў пісьменнік Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. У 1840-я гады Ч. Манюшка выканаў некалькі замалёвак двара Ваньковічаў. У 1979 годзе будынак быў разабраны, а да 1997-га адноўлены «паводле старой тэхналогіі з бярвёнаў» [8, с. 361–363, 412–415]. У 2000 годзе, да 200-годдзя з дня нараджэння В. Ваньковіча, тут адкрыўся філіял Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь «Дом Ваньковічаў. Культура і мастацтва першай паловы XIX стагоддзя» [9]. Паўночна-ўсходняя афіцына былога двара Ваньковічаў на сучаснай вуліцы Інтэрнацыянальнай, 33в у 1840-я гады таксама адлюстравана на малюнку Ч. Манюшкі (будынак быў разбураны ў 1975 годзе [10, с. 432], адноўлены да сакавіка 2009 года [11]).

У раёне перасячэння вуліц Філімонава і Парніковай, на тэрыторыі былога маёнтка Вялікая Сляпянка, захаваліся прысыпаня зямлёй падмуркі драўлянага палаца, які ў 1809 годзе быў прададзены Дамінікам Радзівілам былому мінскаму губернскаму маршалку шляхты Станіславу Ваньковічу. Каля 1812 года будынак перайшоў да яго сына Эдварда Ваньковіча. У 1810 годзе тут стаяў вялікі аднапавярховы драўляны палац з трыма комінамі. За ім знаходзіўся сад. Драўляны палац з мезанінам і напаўавальным дахам яшчэ існаваў у 1840-я гады, калі

► «Мінскі архітэктар Хршчановіч». Малюнак Ч. Манюшкі. 1840-я гады

яго адлюстравы на адным з малюнкаў Ч. Манюшка. Паводле У. Дзянісава, будынак быў знесены ў 2008 годзе [8, с. 380–382, 386]. Побач па вуліцы Філімонава стаіць двухпавярховы палац у стылі класіцызму, пабудаваны ў канцы XVIII – першай палове XIX стагоддзя [2, с. 168]. У. Дзянісаў выказаў здагадку, што аўтарам праекта быў К. Хршчановіч, які ў 1825–1863 гадах працаваў мінскім губернскім архітэктарам. Палац адлюстраваны на малюнку Ч. Манюшкі, які быў знаёмы з К. Хршчановічам, выканаў яго партрэт [8, с. 382]. Ёсць непраўдзівая інфармацыя, што тут жыў мастак В. Ваньковіч [2, с. 168]. На самай справе ён жыў у Паезуіцкай (Малой) Сляпянцы [3, с. 48, 51; 8, с. 205]. Даследчык таксама сцвярджае, што С. Манюшка, як і яго бацька, бываў у Вялікай Сляпянцы ў палацы Э. Ваньковіча, дзе ўдзельнічаў у музычных і літаратурных салонах [8, с. 386, 399]. У пачатку XXI стагоддзя гэты будынак быў адрэстаўрыраваны. Цяпер тут знаходзіцца рэстаран-клуб.

У Малой Сляпянцы – у раёне сучасных вуліц Мендзялеева і Уральскай – існаваў яшчэ адзін маёнтак Ваньковічаў. Гэтаму роду двор належаў з сакавіка 1808 года, калі яго набыў Мельхіёр Ваньковіч – бацька мастака В. Ваньковіча, які з 1829 года жыў тут у драўляным палацы [8, с. 389, 395]. У гэты час мастак падтрымліваў сяброўскія адносіны з бацькам С. Манюшкі [3, с. 48, 51]. У 1846 годзе Ч. Манюшка выканаў малюнку двара. Да аднаго з іх, на якім адлюстраваны двухпавярховы палац і гаспадарчыя пабудовы, Ч. Манюшка далучыў верш «Dom роету czy malarza» («Дом паэта ці жывапісца»).

Сярод дамоў мінскіх арыстакратаў, дзе бываў С. Манюшка, варта згадаць палац на сучаснай плошчы Свабоды, 15. У маі 1826 года ўзведзены ў сярэдзіне XVIII стагоддзя будынак быў набыты Ежы Кабылінскім, сакратаром Мінскага губернскага шляхецкага дэпутацкага сходу, і яго жонкай Юзэфай Барташэвіч [12, с. 39, 41]. Е. Кабылінскі сябраваў з пісьменнікам В. Дуніным-Марцінкевічам. Паводле некаторых звестак, тут бываў і С. Манюшка. У 2010–2013 гадах былы

▲ «Сляпянка». Малюнак Ч. Манюшкі. 1846 год

палац рэканструявалі. Цяпер тут знаходзіцца Галерэя Міхаіла Савіцкага – філіял Музея гісторыі горада Мінска [3, с. 41–42; 12, с. 39–41, 50–53].

Яшчэ адзін з мінскіх адрасоў, дзе верагодна не аднойчы бываў С. Манюшка, мае дачыненне да вядомага сааўтара кампазітара – В. Дуніна-Марцінкевіча. У 1836 годзе Марцінкевічы набылі ў Гаўрыла Байкава два пляцы «z zabudowaniami i ogrodami fruktowemi i warzywnemi przy ulicy Zacharyuszowskiej [...] na przedmieściu sołdacką slobodą zwanym» («з забудовай і фруктовымі садамі і агародамі ля вуліцы Захар’еўскай [...] у прадмесці, якое называецца Салдацкая слабада»). Цяпер на гэтым месцы ў раёне скржжавання праспекта Незалежнасці і вуліцы Фрунзэ знаходзіцца сквер. Маёмасць пісьменніка ў дакументах яго часу называлася «dworek», «дом». У 1843 годзе С. Манюшка сведчыў, што дом В. Дуніна-Марцінкевіча знаходзіўся «za Gubernatorskim Ogrodem» («за Губернатарскім садамі»). У 1845 годзе Марцінкевічы прадалі дом «титularной советнице г-же Фекле Поцейковой» [13, с. 290–295].

З будынкам ратушы на сучаснай плошчы Свабоды, 2а ў жыцці С. Манюшкі звязаны гады вучобы ў музычнай школе

► **Выгляд Залатагорскіх могілак. Фрагмент малюнка Ч. Манюшкі «Від Мінска з боку Залатой Горкі». 1849 год**

▼ **На плошчы Свабоды ў Мінску 3 верасня 2016 года быў устаноўлены помнік з надпісам: «Драматург Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і кампазітар Станіслаў Манюшка стваральнікі беларускай нацыянальнай класічнай оперы» (скульптары Леў і Сяргей Гумілеўскія, архітэктар Яўген Мядзько)**

Дамініка Стафановіча, якая знаходзілася тут у 1830-я гады. На адкрытай галерэі другога паверха часта адбываліся канцэрты аркестра, улетку – амаль штодня. На балконе з 19.00 да 20.00 выконваліся сімфоніі, уверцюры, танцавальныя кампазіцыі. У аркестры было многа вучняў школы [1, с. 29, 68; 14, с. 26, 28]. Рагушу знеслі ў другой палове XIX стагоддзя (паводле розных звестак, у перыяд з 1851 да 1858 года) [1, с. 29–30; 6, с. 39; 14, с. 28; 15, с. 419]. У 2002–2004 гадах будынак адноўлены ў

выглядзе, які ён меў у пачатку XIX стагоддзя [4, с. 237; 16, с. 135].

У гісторыі Мінска С. Манюшка адзначаўся перш за ўсё як аўтар оперы «Ідылія», да якой разам з Канстанцінам Кжыжаноўскім напісаў музыку на лібрэта В. Дуніна-Марцінкевіча на дзвюх мовах – польскай і беларускай. Першая яе пастаноўка адбылася 9 лютага 1852 года ў Мінскім гарадскім тэатры [1, с. 68–69; 17, с. 30]. Вядомы частковы змест афішы да спектакля: «Опера въ двухъ дѣйствіяхъ на польскомъ и простонародномъ языкѣ сочиненія Викентія Марцинкевича съ музыкаю Монюшки, Кржижановскаго и прочихъ под заглавіемъ «Селянка» [18, с. 40]. Тэатральны будынак знаходзіўся на сучаснай вуліцы Інтэрнацыянальнай і першапачаткова належаў шляхціцу Яну (Івану) Байкаву (Байкову). У 1825 годзе гаспадар перабудаваў дом у стылі класіцызму пад тэатр [1, с. 67–70]. Спектаклі ішлі на польскай мове, з канца 1830-х гадоў увадзіліся рускамоўныя паказы [3, с. 14–15].

23 і 24 верасня 1841 года тут адбылася прэм’ера оперэты «Жыдоўскі рэкруцкі набор» (лібрэта В. Дуніна-Марцінкевіча, музыка С. Манюшкі і К. Кжыжаноўскага). Білеты былі прададзены ў 15 лож верхняга і 13 лож ніжняга ярусаў, на 56 крэслаў, 151 – у партэр, 40 – на балкон і 92 – на галёрку [1, с. 70; 3, с. 22]. У 1843 годзе ў тэа-

тры адбыўся паказ аперэты С. Манюшкі «Латарэя», якую, як сведчыў аўтар, упадабалі мінчане [3, с. 35]. У 1840-я гады будынак перайшоў да купца Саламонава [17, с. 30], і паказы адбываліся тут да 1847 года. Затым гарадскі тэатр да 1851 года працаваў у ратушы, тым часам у старым будынку выступалі гастралёры. У 1851 годзе, пасля прыняцця рашэння аб зносе ратушы, «у доме Саламонава» аднавіліся паказы, бо тут мелася «зробленая раней сцена» [1, с. 68–69; 17, с. 30]. Сюды было перавезена ўсё тэатральнае абсталяванне. У бельэтажы налічвалася 13 лож, у бенуары 10, колькасць крэслаў складала 144, у галерэі магло размясціцца каля 180 глядачоў. Фае, як і ў ратушы, адсутнічала [19, с. 59].

Заканчваючы агляд мясцін Мінска, звязаных з С. Манюшкам і яго сваякамі, знаёмымі, зазірнём яшчэ на былыя Залатагорскія могілкі, тэрыторыя якіх размешчана паміж сучаснымі праспектам Незалежнасці і вуліцамі Казлова і Чырваназорнай. Тут быў пахаваны

дзядзька кампазітара Дамінік Манюшка, філантроп і педагог. Ён доўгі час працаваў у Мінску. Памёр у 1848 годзе [20, с. 465]. Яго партрэт, напісаны В. Ваньковічам, не ўцалеў, засталася толькі рэпрадукцыя. На надмагіллі быў змешчаны надпіс: «Ад верных сялян і падданных» [8, с. 250].

Больш грунтоўнае вывучэнне архіўных і літаратурных крыніц дапаможа ўдакладніць многія з дат і месцаў, звязаных са знаходжаннем С. Манюшкі, яго сваякоў і знаёмых у Мінску. Аднак наяўны матэрыял дае магчымасць сцвярджаць, што кампазітар быў не толькі знакамітым жыхаром Вільні і Варшавы, але і, перш за ўсё, Мінска. Асоба кампазітара яднае тры сталіцы сучасных дзяржаў – Беларусі, Літвы, Польшчы.

Дарэчы, пастановай Сената Рэспублікі Польшча ў гонар 200-годдзя з дня нараджэння вялікага кампазітара 2019 год абвешчаны Годам С. Манюшкі, а ўжо з 5 студзеня Цэнтральны чыгуначны вакзал (Dworzec Centralny) Варшавы носіць яго імя [21]. ▀

Аўтар выказвае падзяку Анджэі і Ірэне Спузам, кіраўніку і супрацоўніцы бібліятэкі, музея і архіва Варшаўскага музычнага таварыства імя Станіслава Манюшкі, а таксама Эмільяну Мадэю, сакратару праўлення ВМТ, за прадстаўленыя малюнкi Часлава Манюшкі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Денисов, В.Н. Площадь Свободы в Минске / В.Н. Денисов. – Минск: Полымя, 1985. – 79 с.
2. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Мінск / рэд. калегія: С.В. Марцэлеў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1988. – 333 с.
3. Карповіч, Т.А. Культурнае жыццё Мінска і паловы XIX стагоддзя / Т.А. Карповіч. – Мінск: Рыфтур, 2007. – 64 с.
4. Корбут, В.А. Ад Мінска да Вільні. Гісторыя Беларусі ў журналісцкіх нататках / В.А. Корбут. – Мінск: Беларусь, 2016. – 495 с.
5. Дом Манюшкі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://spadchina.by/dom-manyushki.html>. – Дата доступу: 13.10.2018.
6. Kowalewska, Z. Obrazki mińskie. 1850–1863 / Z. Kowalewska. – Wilno: Nakład Księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie, 1912. – 128 s.
7. Дом масонаў [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://spadchina.by/dom-masona%D1%9E.html>. – Дата доступу: 13.10.2018.
8. Ваньковичи / сост. Н.А. Голубева [и др.]; редкол.: Т.В. Белова [и др.]. – Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2012. – 456 с.
9. Гісторыя музея [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.artmuseum.by/by/filb/vank/gstoryya-muzeya>. – Дата доступу: 21.07.2016.
10. Дзярновіч, А.І. Мінская сядзіба Ваньковічаў / А.І. Дзярновіч, І.М. Чарняўскі // Археалогія і нумізматыка Беларусі: энцыклапедыя / рэдкал.: В.В. Гетаў і інш. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1993. – С. 432.
11. Апарина, Е. «Алатан Тур» востановил флигель усадьбы Ваньковичей. Новый офис компании в центре Минска уже принимает первых клиентов / Е. Апарина // Туризм и отдых. – 2009. – № 9. – 12 марта.
12. Корбут, В.А. Мінск. Лучший вид на этот город / В.А. Корбут. – Минск: Издательский дом «Звезда», 2013. – 264 с.
13. Дзянісаў, У. Дзе знаходзіўся дом В. Дуніна-Марцінкевіча? / У. Дзянісаў // Шляхам гадоў. Гісторыка-літаратурны зборнік. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1990. – С. 290–295.
14. Денисов, В. Минская ратуша / В. Денисов // Where Minsk. – 2008. – Июль. – С. 24–28.
15. Россия. Полное географическое описание нашего отечества: настольная и дорожная книга для русских людей / под ред. В.П. Семенова и под общ. руководством П.П. Семенова, В.И. Ламанского; Т. IX. Верхнее Поднѣпровье и Бѣлоруссія / сост. В.П. Семеновъ, М.В. Довнаръ-Запольскій, Д.З. Шендрикъ, А.К. Кабановъ, А.П. Сапуновъ. – СПб.: Издание А.Ф. Девриена, 1905. – VIII, 620 с.
16. Жогла, Н. Вяртанне ратушы / Н. Жогла // Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Мінска: у 5 кн. – Кн. 5, ч. 2 / рэд. кал.: Г.П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2007. – С. 135–136.
17. Дзянісаў, У. Гісторыя аднаго будынка / У. Дзянісаў // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1985. – № 5. – С. 30–31.
18. Дзянісаў, У. 3 гісторыі тэатральных будынкаў XIX ст. у Мінску / У. Дзянісаў // Тэатральны Мінск. – 1985. – № 3. – С. 38–44.
19. Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Мінска: у 4 кн. – Кн. 2. – Мінск: Беларускае тэлеграфнае агенцтва, 2002. – 704 с.
20. Jelski, A. Mińsk / A. Jelski // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. – T. VI. – Warszawa: Wyłącznym nakładem W. Walewskiego, 1885. – С. 453–482.
21. Dworzec Centralny będzie miał patrona. Jako pierwszy dworzec w Polsce [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,5442,0,24320300,dworzec-centralny-będzie-miał-patrona-jako-pierwszy-dworzec.html>. – Дата доступу: 2.01.2019.

Артыкул паступіў
у рэдакцыю 03.01.2019 г.